

*İSMAYIL MƏMMƏDLİ***MÜXBİR ÜZV BUDAQOVA ZƏRİFƏ İSMAYIL QIZI**

Z.İ.Budaqova 1929-cu il aprel ayının 28-də Azərbaycanın ən qədim və gözəl şəhərlərindən birində – İrəvan şəhərində anadan olmuşdur. 1942-ci ildə həmin şəhərdə S.M.Kirov adına orta məktəbin 6-cı sinfini, 1946-cı ildə pedaqoji texnikumu bitirdikdən sonra o, 1946–1948-ci illərdə İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fakültəsində oxumuşdur. Qərbi Azərbaycan türklərinin 1948-ci il deportasiyası onun da ailəsindən yan ötməmiş və Zərifə Budaqovanın ailəsi Bakıya köçmüşdür. Bu səbəbdən 1948–1949-cu illərdə təhsilini Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fakültəsində davam etdirən Z.Budaqova oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. 1949–1953-cü illərdə keçmiş SSRİ Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunda «Türk dilləri» ixtisası üzrə aspiranturada oxuyan o, 1953-cü ildə Moskvada Dilçilik İnstitutunun Elmi Şurasında «Azərbaycan dilində feilin tərz kateqoriyası» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş, 1953–1955-ci illərdə Azərb. SSR EA Dil və Ədəbiyyat İnstitutunda böyük elmi işçi vəzifəsində çalışmış, 1955-ci ildən ömrünün sonuna qədər həmin institutun müasir Azərbaycan dili şöbəsinə rəhbərlik etmişdir. Zərifə Budaqova 1963-cü ildə «Azərbaycan ədəbi dilində sadə cümlə» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş, 1968-ci ildə ona «Türk dilləri»

ixtisası üzrə professor elmi adı verilmiş, 1980-ci ildə Azərb. SSR EA-nın müxbir üzvü seçilmişdir. O, 1984–1988-ci illərdə Azərb. SSR EA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktor müavini vəzifəsində işləmiş, 1988-ci ildən 1989-cu il noyabrın 7-dək (ömrünün sonuna qədər) direktor vəzifəsində çalışmışdır. 1989-cu il noyabrın 7-də 61 yaşında – ömrünün kamillik dövründə, yaradıcılığının ən məhsuldar vaxtında qəflətən vəfat etmişdir.

Prof. Z.İ.Budaqova söhbətlərində deyərdi: «Azərbaycan Elmlər Akademiyasının yaranması (1945) ana dilimizin tədqiqinin təşkilinə, yeni kadrların yetişdirilməsinə və doğma dilimizə aid araşdırmaların dərinləşməsinə səbəb oldu. Hələ o zaman Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti vəzifəsində çalışan, Azərbaycan dilçiliyinin inkişafına da xüsusi qayğı göstərən, ona himayədarlıq edən mərhum Səməd Vurğun dilçi kadrların perspektivlilərinin rəhbər işə irəli çəkilməsinə, özünün rəhbərliyi ilə dilçiliyin müəyyən problemləri üzrə seminarların keçirilməsinə ciddi fikir verirdi».

Səməd Vurğun xeyirxahlığını görənlərdən, onun qiymətini alan alimlərdən biri də Z.Budaqova olmuşdur. Belə ki, dilçilik seminarlarında Səməd Vurğun onun bilik səviyyəsinə bələd olduğundan görkəmli dilçi, mərhum prof. Muxtar Hüseynzadənin Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) dilçilik kafedrasına müdir keçməsi ilə

əlaqədar onun yerinə Z.İ.Budaqovanı təyin etmişdi. Səməd Vurğunun bu təyinatı gələcəyin görkəmli bir dilçisinin yetişməsinə zəmin yaratdı.

Zərifə Budaqovanın türkologiyanın aktual problemlərinə dair ümumittifaq və respublika nəşrlərində, habelə xaricdə 150-ə yaxın elmi əsəri çap olunub. Azərbaycan dilinin qrammatikasının bir çox mühüm nəzəri-elmi problemləri ilk dəfə Z.İ.Budaqova tərəfindən tədqiq olunub.

Zərifə Budaqova üçcildlik «Müasir Azərbaycan dili» kimi fundamental əsərin əsas müəlliflərindən və redaktorlarından biridir. Prof. Z.İ.Budaqovanın redaktoru və əsas müəlliflərindən olduğu «Azərbaycan dilinin qrammatikası» («Грамматика азербайджанского языка») (1971), «Müasir Azərbaycan dilində söz birləşmələri», «Azərbaycan bədii dilinin üslubiyatı» (1970), «Müasir Azərbaycan ədəbi dili», «Müasir Azərbaycan dilinin semasiologiyası» (1985) kimi kollektiv monoqrafiyalar dilçiliyimizdə ən qiymətli əsərlərdəndir.

Prof. Zərifə Budaqova elmə hamar, rahat yollarla gəlməyib. O, böyük və gərgin zəhmət bahasına, mətanət və dözümlü bahasına, nəhayət, yenilməz inam, cəsarət, qətiyyət bahasına, təkrarsız xarakteri sayəsində elmin pillələri ilə yüksəlmişdir. 1956-cı ildən Azərbaycan dilində sadə cümlə problemi üzərində işləyən Z.Budaqova gərgin və məhsuldar elmi əməyi nəticəsində 34 yaşında Azərbaycan türk qadınları içərisində ilk dəfə filologiya sahəsində doktorluq dissertasiyası müdafiə etdi. 1963-cü ildə onun doktorluq dissertasiyasının təsdiqi Moskva şəhərində tələmə düşdü. Bu dissertasiyaya öz zamankı SSRİ Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyəsi üzrə EA-nın müxbir üzvi B.A.Serebrennikov (Moskva), M.F.Zəkiyev (Kazan), S.K.Kenesbayev (Alma-Ata), M.Askerova (Daşkənd) rəy yazdılar. Zərifə Budaqova Bakıda etdiyi müdafiədən iki il yarım sonra AAK plenumunda yenidən müdafiə etdikdən sonra təsdiqini aldı.

Zərifə Budaqovanın elmi uğurları, xarakterindəki barışmazlıq, ötkəmlik, kəskinlik və elmin saflığını ciddi tələblərlə qoruması bəzi

dilçi-alimləri təşvişə salır və onun irəliləyişinə ciddi maneçilik törətmək istəyirdilər. Amma ona edilən haqsızlıqların qarşısında Z.İ.Budaqova öz elmi yaradıcılıq sürətini azaltmırdı.

Z.Budaqovanın bir sıra əsərləri tətbiqi-əməli xarakter daşıyır. Bunların sırasına aşağıdakı monoqrafiya və kitabları daxil etmək olar: «Azərbaycan dilini özün öyrən» («Самоучитель азербайджанского языка») (1977 – kollektiv), «Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları». Prof. Z.İ.Budaqovanın nitq mədəniyyəti məsələlərinə həsr olunmuş bir çox başqa əsərlərini də buraya aid etmək olar. Bütün bu göstərilən əsərlərin respublikamızda dil quruculuğu sahəsində və xüsusən tətbiqi dilçilikdə mühüm əhəmiyyəti vardır.

Görkəmli alim dilçiliyin ən aktual və dəyərli bir sahəsi olan nitq mədəniyyəti barəsində çox gərəkli, obyektiv və bu günümüz üçün də elmi əhəmiyyətini qoruyub saxlayan fikirlər irəli sürmüşdür. Zərifə Budaqova bu münasibətlə yazır: «Ədəbi dilin müasir səviyyəsində nitq mədəniyyəti, onun vəzifələri və problemləri diqqəti cəlb edən başlıca aktual məsələlərdir. Nitq mədəniyyətinə həsr olunmuş ayrı-ayrı əsərlərdə də dilçiliyin bu yeni sahəsinin vəzifələrinin işıqlandırılması ön plana çəkilir. Nitq mədəniyyətinin vəzifələri onun problemlərində öz əksini tapır. Həmin problemlərin öyrənilməsi nitq mədəniyyətinə aid konkretlik, aydınlıq, məntiqilik, ardıcılıq və s. vəzifələrin reallaşma şərtlərini meydana çıxarır. Əslində bu əlamətlər nitqin funksionallığıdır: Azərbaycan dilinin qanunlarını, ədəbi dil normalarını qorumaq, nitq mədəniyyətini mühafizə etmək hər birimizin borcudur. Nitq mədəniyyəti bütövlükdə dili əhatə edir».

Z.Budaqovanın elmi əsərlərinin Azərbaycan dilçiliyinin inkişafına önəmli təsiri olmuşdur. Dilçi-alimin monoqrafiya və başqa elmi əsərlərindəki məsələlərin qoyuluşu öz genişliyi ilə, elmi mühakimələrinin dərinliyi və yüksək peşəkarlıq səviyyəsi ilə diqqəti çəkir. Z.İ.Budaqovanın monoqrafiya, kitab, dərslik və

başqa elmi əsərləri, onların haqqında yazılmış bir çox resenziya və rəylərdə özünün yüksək və layiqli qiymətini almış, Azərbaycan dilçiliyinin müvafiq sahələrində yeni-yeni araşdırmalara elmi stimül olmuş və gələcəkdə də olacaqdır.

Zərifə Budaqovanın alimləri konkret bir problemin həlli ətrafında toplamaqda da güclü və təsəvvürəgəlməz istedadı varıydı. Əgər bu belə olmasaydı, Azərbaycan Elmlər Akademiyasına başucalıqı gətirmiş Azərbaycan dilinin qrammatikasının üçcildliyi işiq üzü görə bilməzdi.

...Z.Budaqova həyatında rastlaşdığı, üzleşdiyi ciddi çətinliklərə, maneələrə mərdliklə, yenilməz iradəsi ilə sinə gərirdi. Nə yaxşı ki, dünyada ədalətli adamlar olub: akad. Yusif Məmmədəliyev, Səməd Vurğun, akad. Mustafa bəy Topçubaşov, akad. Heydər Hüseynov kimi.

Zərifə Budaqovanın həyatında üç ciddi düşün nöqtəsi olub. Onlardan biri onun aspiranturaya daxil olması ilə bağlıdır. İnstitutu fərqlənmə diplomu ilə bitirməsinə baxmayaraq ona qəbul imtahanında aşağı qiymət vermişdilər. Bu ədalətsizliyi akademiklərdən Y.Məmmədəliyev, M.Topçubaşov və H.Hüseynov üçlüyü bərpa etdi. İmtahan komissiyasının şüurlu olaraq buraxdığı səhv Y.Məmmədəliyevin sədrliyi ilə Rəyasət Heyətində yenidən götürülən imtahanda düzəldildi və Z.Budaqovaya əsl obyektiv qiymət verilərək aspiranturaya qəbul olundu.

İkinci dəfə o, qara qüvvələrlə doktorluq dissertasiyasının müdafiəsi zamanı rastlaşdı. Amma yenə qalib çıxdı. Üçüncü düşün nöqtəsi isə onun rus dilində yazdığı «Azərbaycan dili» kitabı oldu. Bütün bu ədalətsizliklər vaxt baxımından böyük yaradıcılıq imkanları olmuş Zərifə Budaqovanın elmi yaradıcılığına son dərəcə maneçilik törədir, onu müəyyən qədər elmi işlərdən ayırırdı. Ən əsası, deməyə onlar onun səhhətinə də ciddi zərərələr endirirdilər. Xüsusilə də onun son kitabı «Azərbaycan dili» («Азербайджанский язык») ilə bağlı qalmaqlar...

Z.İ.Budaqovanın ömür-gün yoldaşı, görkəmli coğrafiyaşünas-alim akad. Budaq

Budaqovun dediklərindən: «1997-ci ildə Akademiyanın Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət Bölməsinin akademik katibi akademik Bəkir Nəbiyev mənə zəng çalıb dedi ki, Çindən Azərbaycan dilinə aid rus dilində çap olunmuş bir kitab istəyiblər. Elə bir kitab göndərin ki, o kitabı Çin dilinə tərcümə etdirək. Biz də qərara gəldik ki, Zərifə Budaqovanın 1977-ci ildə rusca nəşr olunmuş kitabından başqa elə bir yaxşı əsər yoxdur. Budaq müəllim, xahiş edirəm ki, həmin kitabdan bir-iki nüsxə verin Çinə göndərək. Akademik B.Nəbiyevin bu təklifi, qənaəti 1987–1989-cu illərdə bir qrup Azərbaycan alimlərinin Zərifə Budaqovaya atdıqları böhtanlarla bir araya sığmır».

Bəllidir ki, 1969-cu ildə Heydər Əliyevin Azərbaycan partiya təşkilatına rəhbər seçilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasının siyasi, iqtisadi, təsərrüfat və b. sahələrində olduğu kimi, mənəvi və mədəni quruculuq işlərində, bütün sahələrdə də, o cümlədən elm sahəsində də böyük dönüşlər, irəliləyişlər yarandı və Azərbaycan dilçiliyi yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Heydər Əliyevin ana dilimizə olan məhəbbət və qayğısı 1970-ci ildə bir qrup Azərbaycan dilçilərinə (Yusif Seyidov, Əlövsət Abdullayev, Ağaməli Həsənov) ilk respublika Dövlət mükafatlarının verilməsində öz əksini tapdı. Şübhəsiz ki, Z.Budaqovanın da bir çox əsərləri dövlət rəhbərinin bu qayğısından sonra yarandı.

Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvü, prof. Z.İ.Budaqovanın ən dəyərli xidmətlərindən biri də onun yüksək keyfiyyətli, dərin bilikli elmi kadrlar yetişdirməsidir. Alimin rəhbərliyi ilə 25 namizədlik və 10 doktorluq dissertasiyası hazırlanmışdır. Hazırda onun yetirmələri Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda, BDU-da, N.Tusi adına ADPU-də, Tibb Universitetində, Gəncə Dövlət Universitetində və b. elm və təhsil ocaqlarında çalışırlar.

Zərifə Budaqova bir çox beynəlxalq, ümumittifaq, respublika simpozium, konfrans,

müşavirə və elmi sessiyalarda da iştirak etmişdir. 1983–1985-ci illərdə İstambulda Beynəlxalq türkoloji konqresdə, Berlində Beynəlxalq altayşünaslar konfransında (1984), Daşkənddə türkologiyanın nəzəri məsələlərinə aid Ümumdünya konqresində (1985) məruzələrlə çıxış etmişdir.

Amansız və vaxtsız ölüm olmasaydı, dil-

çi-alim hələ neçə-neçə elmi əsərlər yazıb yara-dacaqdı, neçə-neçə elmi nəzəri mülahizələri gələcək elmi araşdırmalara əsas olacaqdı. Tə-əssüf ki... Təsəlli və ümid, inam yerimiz odur ki, Zərifə Budaqovanın elmi irsi bu gün də aparılan tədqiqatlarda yaşayır, onlara işiq sa-çır, aydınlıq gətirir və dilçilik elmimizi zən-ginləşdirir, inkişaf etdirir.

ISMAYIL MAMMADLI

CORRESPONDING MEMBER BUDAGOVA ZARIFA ISMAYIL GIZI

S u m m a r y

Doctor of philology, professor, honored scientist Zarifa Ismayil gizi Budagova was a well-known linguist. She is the most distinguished specialist in Azerbaijani linguistics, general linguistics and language theory, Turkish studies. Professor Zarifa Budagova was the author of 6 monographs, 3 text books and manuals, more than 100 articles. Under her supervision dozens of candidate and doctoral dissertations have been defended.

Key words: *Zarifa Budagova, linguist, linguistics, author, academy*

ИСМАИЛ МАМЕДЛИ

ЧЛЕН-КОРРЕСПОНДЕНТ БУДАГОВА ЗАРИФА ИСМАИЛ ГЫЗЫ

Р е з ю м е

Член-корреспондент Академии наук Азербайджанской ССР, доктор филологических наук, заслуженный деятель науки, профессор З.И.Будагова входит в число всемирно известных лингвистов-теоретиков. Возглавляемая ею филологическая школа была создана на уровне современной науки о языке. Крупнейший специалист в области как азербайджанского и общего языкознания, так и тюркологической лингвистики, автор ряда фундаментальных монографических исследований, учебников, учебных пособий, более 150 научных трудов, Зарифа Будагова занимала видное место в азербайджанской академической науке, в подготовке молодых научных кадров. Под её руководством выполнены и защищены многие десятки кандидатских диссертаций.

Ключевые слова: *Зарифа Будагова, лингвист, языкознание, автор, академик*

Ünvan: AZ1143. Bakı-143, Hüseyn Cavid pr., 115. AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu – şöbə müdiri, fil.e.d.

e-mail: s-solmaz@mail.ru

Çapa təqdim edən

Solmaz Süleymanova –
«Türkologiya» jurnalının
baş redaktorun müavini,
Sayalı Sadıqova –
«Türkologiya» jurnalının
sahə redaktoru

*Məqalənin redaksiyaya
daxil olma tarixi*

24.VII.2015

*Təkrar işlənməyə
göndərilmə tarixi*

15.IX.2015

Çapa göndərilmə tarixi

19.X.2015
